

UDK 321.74+323.272(049.3)
Izvorni znanstveni rad

FABBRIJEVA KRITIKA DIKTATURE I REVOLUCIJE (PA I OKTOBARSKE)

Trivo Indić,
Beograd

Radomiru Radoviću, za njegov poslednji
april, 1984.

SAZETAK

Autor detaljno analizira knjigu Luigi Fabbria »Diktatura i revolucija« objavljenu 1921. godine, koja s obzirom na zbivanja u Rusiji poslije oktobra, ima nesumnjivo profetski karakter. Ona također predstavlja jasno artikulirane osnovne ideje anarhokomunizma. Zaključak rada je teza o nepomirljivoj oprečnosti između revolucije i diktature, što se izvodi iz analize revolucionarnih situacija od francuske do oktobarske revolucije. Okosnicu teksta čini ispitivanje suprotnosti između autoriteta i slobode, odnosno države i društva, po čemu je relevantan i za suvremena zbivanja.

Studiju pod naslovom **Dittatura e rivoluzione** Luigi Fabbri (1877—1935) je pisao između 1919. i 1920. godine, a objavljena je u Anconi, na italijanskom 1921. godine. Knjiga je nastajala, dakle, u toku samih zbivanja koja su ispunjavala oktobarsku revoluciju u Rusiji i bavi se ispitivanjem te svetsko-istorijske pojave sa stajališta liberterskog socijalizma. Kada je izdavačka kuća **Editorial Argonauta** iz Buenos Airesa pripremala prvo izdanje na španskom (u prevodu Diega Abad de Santillana), koje je izašlo 1923. godine, autor je samo neznatno, s nekoliko stranica, dopunio izvorni tekst¹.

U opštoj konfuziji i odsustvu pravovremenih informacija, često i protivurečnih, što su stizale u zapadnu Evropu iz Rusije tog vremena, Fabbrijeva pronicljivost i intelektualno poštenje u obradi teme i činjeničkog materijala, dali su knjizi konačnu vrednost, profetski karakter. Moglo bi se reći da je malo onih analitičara oktobarske revolucije s levece koji su tako oštroumno i tako duboko, a tako rano, iskazali svoju zabrinutost i nemir pravcima koje su uzeli glavni tokovi oktobarskog prevrata i protumačili svoju ranu bojazan za njenu konačnu sudbinu. Vesti koje su stizale o progonima i obračunima s drugim, neboljševičkim tendencijama u okviru ruske revolucije, a posebno s anarhistima, o gušenju ustanka u Kronštatu ili seljačkih gerila u Ukrajini (pokreta Nestora Mahnoa), učvr-

1) Ovdje, dakle, koristimo izdanje na španskom jeziku **Dictadura y revolucion**, Editorial Argonauta, Buenos Aires, 1923, kao i italijansko **Dittatura e rivoluzione**, Edizioni L'Antistato, Cesena, 1971.

stile su Fabbrija u uverenju da je u Rusiji trijumfovala diktatura a da je revolucija uzmakla.

Da bi potpunije osvetlio taj zaokret u ruskoj revoluciji Fabbri je analizirao pouke pobuna i revolucija koje su u Evropi prethodile revoluciji od 1917. godine. Njegov zaključak je sledeći: između revolucije i diktature postoji nesvodljiva, nepomirljiva oprečnost. Diktatura je izraz unutrašnje logike države, tj. vlasti kao institucije. Ono novo što nastaje u društvu, ako hoće da se ostvari, ako hoće da bude radikalna promena, negacija starog, tj. revolucija, mora da prevlada, da odbaci logiku države. Nikada država nije bila, niti će biti, revolucija, jer je revolucija nešto mnogo složenije, dublje, odlučnije i presudnije nego prosto osvajanje vlasti.

Zla revolucionarnih diktatura kao političke esencije revolucije — ostajanja u domenu političke revolucije, a ne korenitog zahvatanja u socijalnu revoluciju jesu u zamenjivanju socijalne revolucije kao projekta totalne izmene u kome moraju učestvovati svi, uz poštovanje slobode i autonomije svakog, sistemom autoriteta koncentrisanog u malo ruku, koji ne stoji ni pod čijom kontrolom, koji je tutor svakoj inicijativi, za koga je svaki građanin pre svega i samo podanik a ne slobodni kreator vlastite i kolektivne sudbine, i koji se vodi interesima samog tog autoriteta. To su ona upozorenja koja Fabbri nalazi već u velikoj francuskoj revoluciji od 1789. godine, pa i kasnije, a naročito kod Bellegariguela, Coeurderoya, Proudhona, J. Déjaquesa. Od ovog poslednjeg, radnika i bundžije iz juna 1848. godine, naročito preuzima njegove kritike škole Blanquijevog socijalizma (iz članka **Les dictatures providentielles**, *Le Libertaire*, New York, 7. april 1859). U uverenju da se samo sredstvima slobode može stići do slobode, Fabbri će takođe preuzeti mnogo toga od Proudhona kao kritičara diktature shvaćene kao centralne vlasti koja se uspostavlja posle pobedničke pobune da bi upravljala revolucijom.

Na početku svoje studije Fabbri posvećuje jedno poglavlje opštoj temi o problemu države. On smatra da država nije instrument revolucije. Njen instrument je sloboda. Osvajanje vlasti može imati kontrarevolucionarne posledice ako se revolucija redukuje na to, uprkos širini i bogatstvu revolucionarnog programa, jer je svaka vlast načelo reakcije, čak i kad se naziva demokratskom, radničkom ili socijalističkom (str. 96 izdanja na španskom, tj. str. 39 izdanja na italijanskom). Socijalna revolucija posredstvom države je kontradikcija u pojmovima, jer kako se ne radi o tome da se jedna dominacija zameni drugom, kao što se slučajilo u prošlim revolucijama, već da se ukine svaka dominacija čoveka nad čovekom, potrebno je ukinuti samu vladajuću vlast i boriti se protiv nje kao protiv neprijatelja. Revolucija se, tako, sastoji u neprekidnoj borbi protiv države, sve dok država postoji i javlja se u bilo kakvoj formi. Diktatura, koja je država u obliku apsolutne i centralizovane vlasti, čak i kad uzme ime proleterske ili revolucionarne jeste, sledstvo tome, negacija revolucije. Nakon što su srušene stare vladavine, dodaje Fabbri, ona je, štaviše, tiranska država koja se iznova rađa iz vlastitog pepela (str. 97 španskog, tj. 40 italijanskog izdanja).

Država je praktični monopol vlasti i dok god postoji ona kao oblik socijalne organizacije postojeće i institucionalizovano nasilje koje zahteva potčinjavanje građana i nameće arbitarnost kako u ekonomiji tako i u politici. Država je konfiskacija slobode građana, njihovo pretvaranje u podanike. Ona je oprečna organizovanju društva na temeljima slobode, stvarne ekonomske jednakosti — odsustva eksploatacije i klasa. Državni socijalizam, s monopolom države u ekonomiji, politici, obrazovanju, itd. nosilac je eksploatacije od koje profitira njegov vladajući aparat, funkcioneri, organi represije i reprezentacije, koje Malatesta naziva novom parazitskom klasom. Ukinuti privatno vlasništvo, a ne ukinuti državu, citira Fabbri Malatestu, znači rekonstruisati privatno vlasništvo padom samih vlastodržaca (Malatesta u članku »Lo Stato Socialista«, *L'Agitazione*, Ancona, 15. maj 1897). Ruska revolucija je okončala u autoritarnosti i etatizmu tzv. diktature proletarijata. Jednu Marxovu i Engelsovu metaforu »diktatura proletarijata«, koja je trebala da što plastičnije izrazi ideju o snazi proletarijata kao klase u obavljanju revolucionarnih zadataka, Lenjin i njegovi sledbenici, u jakobinskoj tradiciji, sveli su u praksi (u ime odbrane revolucije od iskušenja buržoaske restauracije i napada spolja), na diktaturu novoustanovljenog državnog i partijskog aparata. Ako se diktatura proletarijata definiše, kao kod Lenjina, između drugih njenih određenja, kao ničim ograničena vlast, pa ni zakonom ni ikakvim obzirima, onda se lako dogodi da tzv. revolucionarni teror, koji je opravdan samo u smislu nužne odbrane i usmeren pre svega prema institucijama, tj. kada su ugrožene tekovine revolucije kao istinskog oslobodilačkog čina, prerasta u višak represije, u neopravdano nasilje. Klasni neprijatelj se uništava ne fizičkom likvidacijom, nego promenom odnosa vlasništva i načina proizvodnje koji rađaju eksploataciju, to jest izmenom klasnog bića. Pišući »**Državu i revoluciju**« uoči oktobarske revolucije, u avgustu i septembru 1917. godine, Lenjin je diktaturu proletarijata odredio rečima »država naoružanih radnika«. U toj **prvoj fazi** komunističkog društva, **svi** građani se pretvaraju u službenike u najmu kod države, **svi** građani postaju službenici i radnici **jednog** svenarodnog, državnog »kartela« (sva podvlačenja su Lenjinova — T. I.). »Celo društvo biće jedan ured i jedna fabrika s jednakošću rada i jednakošću plata«, podvrgnuto »fabričkoj« disciplini koja, konačni cilj pokreta, ali je sredstvo neophodno za dalje kretanje napred« Tri godine kasnije, u radu »**Dečija bolest »levičarstva« u komunizmu** (iz 1920. godine), između »naoružanih radnika« i istorije, ubaciće se novi posrednici, pa će shema diktature proletarijata izgledati ovako: diktaturu ostvaruje proletarijat organizovan u sovjete kojim rukovodi Komunistička partija boljševika. »Nijedna državna ustanova u našoj republici ne rešava nijedno važno političko ili organizaciono pitanje bez direktiva CeKa partije« (CK ima tada samo 19 članova). Lenjin će još dodati da se partija oslanja na sindikate, koji su formalno vanpartijski, ali čije se rukovodstvo sastoji od komunista i sprovodi sve direktive partije. »Gvozdена disciplina, najstroža centralizacija« i širok i veoma snažan aparat (»proleterski aparat«, »formalno ne komunistički«), su mediji koji partiju povezuju s klasom i s masom i pomoću kojih se, pod rukovodstvom partije, ostvaruje **diktatura klase**. Po fabrikama

i u administraciji taj se sistem dopunjuje načelom »jednonačalija«, tj. individualno odlučivanje zamenjuje kolegijumsko, kolektivno. Tako autoritarni tip društvene organizacije zamenjuje diktaturu klase diktaturom partije, odnosno partijskog aparata, koji personalizuje ujedno i najviše organe državne vlasti.

Otud je razumljivo što je Fabbri odmah započeo polemiku s Lenjinom, kao vodećim eksponentom boljševičke verzije diktature proletarijata. Fabbri je posebno ponukan i time što su boljševici za opoziciju proglasili i sve one struje radničkog pokreta koje su drugačije mislile o toku i sredstvima revolucionarnih promena, a koje su, takođe, socijalističke, odnosno komunističke po svojoj orijentaciji (levi eseri, anarhisti, sindikalisti, menjševici). On je pošao i od činjenice da su saveti radnika, kao osnovni agens revolucije, nastali nezavisno od boljševika još 1905. godine (kao i u februarskoj revoluciji 1917), kao spontana inicijativa radnika i naroda, s federalističkom, odnosno autonomističkom organizacijom odozdo. Naknadna infiltracija boljševika u savete (sovjete) dovodi do etatizacije tih samoupravnih ćelija revolucije i do njihovog praktičnog zatiranja kao organa neposredne proleterске demokratije.

Fabbri navodi doslovno Lenjinov tekst, programski govor »**Naredni zadaci sovjetske vlasti**«, sa Sveruskog kongresa sovjeta iz aprila 1918. godine, kao jasnu ekspoziciju jedne diktatorske koncepcije:

»Ako nismo anarhisti, kaže Lenjin, onda za prelaz od kapitalizma k socijalizmu moramo akceptirati nužnost države, tj. **prinudavanja**«. Formu prinudavanja određuje stepen razvitka dane revolucionarne klase, zatim specijalne okolnosti kao što je, na primer, nasleđe dugog i reakcionarnog rata, zatim forme otpora buržoazije ili sitne buržoazije. **Zato između sovjetskog (tj. socijalističkog) demokratizma i primene diktatorske vlasti pojedinaca nema apsolutno nikakve principijelne protivrečnosti**. Razlika između proleterске i buržoaske diktature jeste u tome što prva upravlja svoje udarce protiv eksploatatorske manjine u interesu eksploatisane većine, zatim u tome što prvu ostvaruju, i preko **pojedinaца**, ne samo mase trudbenika i eksploatisanih nego i organizacije koje su izgrađene tako da bude, uzdižu, do istorijskog stvaralaštva (sovjetske organizacije spadaju u tu vrstu organizacija), baš te mase.

O drugom pitanju, naime o značaju **individualne diktatorske vlasti** s gledišta specifičnih zadataka danog momenta, treba reći da svaka krupna mašinska industrija, tj. baš materijalni, produkcijski izvor i temelj socijalizma, zahteva **bezuslovno i najstrože jedinstvo volje koja usmerava zajednički rad stotina, hiljada i desetina hiljada ljudi**. I tehnički i ekonomski i istorijski ta potreba je očigledna, svi koji su razmišljali o socijalizmu uvek su je smatrali za njegov uslov. A kako može da se obezbedi najstrože jedinstvo volje? **Potčinjavanjem volje hiljada volji jednog**.

To potčinjavanje može, ako postoji idealna svesnost i disciplinovanost učesnika u zajedničkom radu, više ličiti na blago rukovođenje dirigenta. Ono može uzimati oštre forme diktatorstva — ako nema idealne disciplinovanosti i svesnosti. Ali, ovako ili onako, za uspeh procesa rada koji je organizovan po tipu krupne mašinske industrije **bezuslovno potčinjavanje**

jedinstvenoj volji je apsolutno potrebno. Za železnice je ono dvostruko ili trostruko potrebnije. Baš taj prelaz od jednog političkog zadatka na drugi zadatak, koji **po spoljašnosti** uopšte nije nalik na prvi, predstavlja originalnost momenta koji preživljujemo. Revolucija je nedavno slomila najstarije, najčvršće, najteže okove kojima su se mase potčinjavale pod batinama. To je bilo juče, a danas ta ista revolucija, i baš u interesu socijalizma, zahteva **bezuslovno potčinjavanje masa jedinstvenoj volji** rukovodilaca radnog procesa². Sva podvlačenja su Fabbrijeva, iako delimično obuhvataju i ona koja je sam Lenjin učinio.

Fabbrijev komentar ovog teksta je sledeći: ovde se vidi, kaže on, da se ne radi samo o nasilju i prinudi na štetu starih gospodara i preživelih buržuja, nego i o njihovom ispoljavanju nad radničkim i narodnim masama. »Diktatura klase se uistinu preobraća u diktaturu jedne partije, u ličnu diktaturu vođa te partije, kako u oblasti političke tako i u oblasti ekonomske organizacije. »Istina je, kaže dalje Fabbri, da u pogledu prve, Lenjin primećuje kako se diktatura primenjuje »protiv manjine eksploatatora a u korist eksploatisane većine.« Ali nisu namere ono o čemu se ovde raspravlja. Te namere mogu biti najbolje; ali se ovde radi o posledicama dela i to nas nagoni da se zamislimo. Na jednom mestu istog teksta Lenjin piše, citira Fabbri, kako je diktatura gvozdena vlast, revolucionarno smela brza, nemilosrdna u ugušivanju kako eksploatatora tako i huligana. Međutim, kaže Fabbri, vrlo često se dešava da vlast, pa makar i bila revolucionarna, ispoljava prirodnu tendenciju da vidi u svojoj opoziciji sve same huligane. I sam Lenjin, na primer, nikad nije pominjao anarhiste a da ih ne otpuži za buržoaske ili sitnoburžoaske tendencije, pozivajući, praktično, da se s njima postupi kao s huliganima. »Kad nas je nova vlast oslobodila od buržoaske državne dominacije, tj. od kapitalističke diktature, ko će nas osloboditi od nove vlasti? Ko će nas osloboditi od proleterskih diktatora ili od onih koji tako postupaju u ime proletarijata?«³ Ruska postoktobarska država je, uprkos socijalističkim aspiracijama, smatra Fabbri, autoritarna kao i sve države i tako se ponaša prema svojim građanima, redukujući njihove slobode, odustajući u praksi od svojih, proklamovanih istorijskih ciljeva (odumiranje države, deprofesionalizacija politike, samoupravljanje putem sovjeta i sl.).

Nije trebalo dugo čekati pa da se Fabbrijeve analize potvrde. Proces **ogosudarstvenija** (podržavljenja) radničkog pokreta i sindikata dostiže puni intenzitet već na Prvom sveruskom kongresu sindikata, 7—14. januara 1918. godine, Fabrički komiteti se pretvaraju u organe državnih sindikata, radnička kontrola se ne shvata kao pravo radnika da budu vlasnici sredstva za proizvodnju i da odlučuju o stvaranju i raspodeli dohotka, pa je tada Bil Šatov s pravom nazvao sindikate »živim leševima«. Kongres Anarhističke federacije Nabat, u aprilu 1919. godine, se već suprotstavlja učešću u sovjetima »koji su postali čisto politički organi, organi-

2) Kod Fabbrija str. 117—119 španskog, tj. 54—56 italijanskog teksta. Na našem jeziku upor. »Naredni zadaci sovjetske vlasti«, u knjizi V. I. Lenjin: **Izabrana dela**, tom II, knjiga prva, Kultura, Beograd, 1950, str. 355—356.

3) Strana 120 španskog, tj. 57 italijanskog izdanja.

zovani na autoritarnoj, centralističkoj, državnoj bazi«. Zahteva se zamena sistema **Sovnarkoma** i **komissaroderžavija** (komesarodržavlja) federacijom slobodnih sovjeta, izabranih neposredno u fabrikama i selima, bez partijskih listi.

Već tada je Trocki tražio ne samo političko suzbijanje nego i fizičku likvidaciju »anarhističkih bandita«. Šest mjeseci nakon oktobra ČEKA je, u aprilu 1918. godine, provalila u prostorije lista »Anarhija«, dnevnog glasila Moskovske federacije anarhističkih grupa, i u još 26 drugih sedišta koja su okupljala anarhiste. Mnogi su anarhisti tada ubijeni a preko 500 je uhapšeno. U isto vreme je i delatnost anarhista u Petrogradu silom ugušena, kao i u mnogim drugim mestima u unutrašnjosti. Krajem 1921. godine okončana je fizička likvidacija anarhista. Fanja Baron, jedan od osnivača Nabata, i osam njenih drugova su streljani u zatvorima ČEKE Butirki i Taganki, u Moskvi, u septembru 1921. godine. Čak su i oni anarhisti koji nisu prihvatili nasilje (tzv. Tolstojevci) streljani, jer su odbijali da služe u Crvenoj armiji. I dok su Fanja Baron, Leon Čornji i njihovi drugovi čamili u zatvoru, u leto 1921. Trocki je pisao: »Mi ne zatvaramo prave anarhiste. Oni koje držimo u zatvoru nisu anarhisti, nego kriminalci i banditi, koji simuliraju da su anarhisti.« Svoje čuveno, profetsko pismo Lenjinu, Kropotkin je uputio već u martu 1920. godine. U njemu kaže i sledeće: »Rusija je postala revolucionarna republika samo po imenu. Sada njome upravljaju ne sovjeti nego partijski komiteti... Ako se sadašnje stanje produži, sama reč »socijalizam« pretvoriće se u kletvu, kao što je to bilo sa »jednakošću« četrdeset godina nakon vladavine jakobinaca.« Dok je u »**Državi i revoluciji**« Lenjin govorio kako su obični radnici sposobni da vode poslove politike i privrede, on će već 1920—21. to poreći rečima: »Praktični ljudi znaju da je to bajka.«⁴ Po njegovom naređenju na ideks će se staviti radovi Pelloutiera, pa i neki spisi Bakunjinia i Kropotkina.

Nisu samo anarhisti bili kritičari novog poretka. I u redovima samih boljševika rađala se tzv. »Radnička opozicija«. Jedan od njenih prvaka (Mjasnjikov) također je pisao, početkom 1921. godine pismo Lenjinu, u kome stoji i ovo: »Sloboda govora je potisnuta u Komunističkoj partiji na najskandalozniji način... Ako se bilo ko u Partiji usuđuje da ima svoje mišljenje, sa njim se postupa kao sa kriminalcem... Svaki napor da se izrazi misao je žigosan kao »menjševički« ili »social-revolucionerski«... Za vreme zasedanja Kominterne u martu 1922. godine delegacija istaknutih boljševika (A. Kolontaj, Šljapnjikov i dr.) uputila je deklaraciju delegatima, u kojoj je i sledeći pasus: »U našoj partiji vodi se oštra borba od strane centralnih organa protiv svakog, a posebno protiv proletera, koji se usuđuju da imaju lično mišljenje. Ako bilo ko rizikuje da izrazi svoje, vlastite ideje, on treba da očekuje kaznu u jednom ili drugom vidu...« Kako je vreme odmicalo tako se čak i Trocki menjao, pa u svom memorijalu od oktobra 1922. godine upućenog CK RKP piše: »Deo koji masa članstva uzima u izgradnji partijskog sistema postaje sve više i više iluzoran... Mi smo sada dalje od radničke demokratije nego u najtežim vremenima ratnog ko-

⁴ Lenjin: **Sočinjenjija**, drugo izdanje, Moskva, 1931—35, tom XXI, str. 399 i tod XXVI, str. 103.

munizma... Nema znakova javne razmene mišljenja o najgorućijim pitanjima partije.«

Fabbi u svojoj knjizi iznosi podrobnju istoriju stradanja anarhista u postoktobarskom periodu, razvija kritiku novostvorenog sistema vlasti, analizira proces etatizacije i iščezavanja sovjeta, militarizaciju društva i fabričkog rada, izborni sistem i zakonodavstvo, itd. Ono što je trajna vrednost njegove knjige jesu, s druge strane, načelna razmatranja koja izaziva jedna konkretno-istorijska situacija (oktobarska revolucija i vreme neposredno posle nje u Rusiji), a posebno ona koja se odnose na autoritarni komunizam, na anarhistički komunizam, na vezu između marksizma i ideje diktature, tj. antinomije marksizma oko diktature (na primeru Pariske komune), kao i na anarhističko viđenje revolucije, eksproprijacije i slobode.

U suprotnosti autoritet-sloboda, odnosno država-društvo (podsetimo se kako su anarhisti na pogrebu Kropotkina, januara meseca 1921. godine nosili na crnim zastavama ispisanu krilaticu »Tamo gde je vlast, nema slobode«), Fabbi sagledava i problem revolucije. Cilj revolucije nije stvaranje novog opresivnog, državnog aparata, koji će vladati u ime radničke klase, već ukidanje svih klasa i svih oblika eksploatacije, političke i ekonomske nejednakosti i nesloboda. Još u toku trajanja revolucije sredstva za proizvodnju (fabrike, zemlja, prirodna bogatstva) prelaze u neposrednu svojinu društvenih kolektiviteta, proizvodnja se organizuje prema načelu samoupravljanja, a javne poslove i službe, takođe, neposredno slobodnom saradnjom svih, organizuju sami korisnici. Razara se svaka politička institucija načelom učešća svih u javnim poslovima, samoorganizacijom, neposrednim odnosima građana u proizvodnji, radu i planiranju. To znači da se ništa ne nameće prinudom, već saradnjom i primerom, socijalizacijom proizvodnje **odmah**, bez odlaganja, iako je potpuna socijalizacija stvar vremena koje je, sigurno, duže nego vreme trajanja samog ustanka i eksproprijacije. Ono što je bitno jeste odmah ostvarivati načelo da svako može zadovoljiti svoje potrebe a da ne bude iskorišćavan i porobljavan od drugog. To se postiže podružtvljavanjem svojine u komunističkom značenju, eksproprijacijom privatnog vlasništva. Suštinska stvar se sastoji u tome da novi društveni odnosi ne stvaraju najamni, ropski rad, izrabljivanje i opresiju radništva. Direktna akcija proletera i naroda stvara slobodne organizme u proizvodnji i raspodeli (sindikate, kooperative, mesne zajednice, seljačke saveze, fabričke savete, komunalne, regionalne i međuregionalne savete, potrošačke zadruge, savete za uzajamnu pomoć itd.) i garantuje minimum reda i neophodne koordinacije. Ona vrsta centralizacije koju nameće proces rada i koja se zasniva na dobrovoljnom pristanku biće nužna. Bitno je da to nije centralizacija vlasti u rukama jednog neprikosnovenog, nadređenog organa političke vlasti (Fabbi, op. cit., str. 343 izdanja na španškom, tj. 214 na italijanskom).

Da bi revolucija imala liberterski, decentralizatorski, antietatističke smer, ističe dalje Fabbi, neophodna je i prethodna moralna i materijalna priprema, potrebno je te grupe i socijalne organizme pripremiti za takvo shvatanje budućeg društva, za odnose u kojima će imati punu inicijativu, punu slobodu i odgovornost u samoodlučivanju i solidarnosti s drugima,

imati praktičan program za slobodu. Osnovno je da se revolucija razobruči uz maksimum slobode, ostavljajući otvoren put svima narodnim inicijativama. U svemu tome za Fabbrija je posebno značajno da se oslobodimo tzv. straha od slobode (**el miedo a la libertad, la paura della libertà**). »Strah od slobode« je argument svih pristaša diktature, jer je radnička klasa, navodno, nesposobna da sama upravlja sobom, da zameni buržoaziju u upravljanju proizvodnjom, nesposobna da održava poredak, tj. sposobna je samo da glasa za svoje predstavnike i vlastodršce. Tvrdi se kako je slobodna opasna, kako je autoritet nužan narodu, »kao što ateistički buržuji kažu kako mu je religija nužna da ne bi skrenuo sa pravoga puta«. Anarhisti, naprotiv, vide u slobodi najbolji medijum, najbolje sredstvo revolucije: da bi se ona ostvarila, da bi se živela i da bi se nastavila (str. 348 španskog, tj. 219 italijanskog teksta). To što se diktatura i tiranija opravdava strahom od haosa, od ispoljavanja strasti, od cvetanja egoizma, brutalnosti, nediscipline ili nemara, bilo je to ujedno i sredstvo da se odbaci svaka ideja revolucije. To što je buržoazija upotrebljavala takva sredstva i tvrdnja da ih, analogno tome, treba da upotrebljava i proletarijat, ne dokazuje mnogo, smatra Fabbri, možda čak i suprotno. Jer socijalna revolucija ne može imati istu orijentaciju kao i buržoaska. Nisu sva sredstva koja su dobra za buržoaski rat ili buržoasku revoluciju dobra za socijalnu revoluciju. Autoritarna centralizacija koja pati diktaturu je sredstvo potpuno štetno, jer je najpogodnije da preobrazi jednu socijalnu revoluciju u isključivo političku revoluciju, a naročito da onemogući narodu inicijativu neposredne eksproprijacije.

Ako je buržoazija upotrebljavala revolucionarnu diktaturu, razmišlja dalje Fabbri, to je da okonča, uguši samu revoluciju, da joj postavi granice. Proletarijat ima suprotan interes, tj. da revolucija pređe svoj potpuni razvojni luk, ukine sve privilegije, sve klase, svaku nejednakost, sve neslobode, pa i sam proletarijat i kao klasu i kao stanje otuđene ljudskosti. Ako se zaustavi taj tok revolucije uvek ćemo imati vlast ili diktaturu neke određene socijalne grupe ili klase, ili partije, podelu društva na klase, tj. na vladajuće i one kojima se vlada. Promeniće se muzičari, ali će muzika ostati ista. Iz samog proletarijata (koji nije uvek tako homogen ili jedinstven) iznići će politička elita, nova vladajuća klasa (ili kasta, ako hoćete), nova birokratija, sačinjena od funkcionera radničkih partija, sindikata i sličnih organizacija. Ta klasa stvoriće svoju centralnu vladu, svoje činovnike, vojske, policiju, sudove, pa će praktično, i prestati da bude »proleterska«; postaće manje-više (ime nije toliko ni važno), u stvarnosti isto ono što je danas buržoazija. U opštim crtama gledano, smatra Fabbri, put diktature ne može voditi revoluciju dalje od te perspektive, odnosno suprotno načelima anarhije, socijalizma i socijalne revolucije. Zato je toliko pogrešno kazati da se želi diktatura u korist revolucije.

Princip da se sloboda stiče u slobodi i da se istančava i usavršava praktikujući je slobodno⁵, Fabbri najbolje ilustruje čitavom trinaestom glavom svoje knjige (poglavlje »Rad i sloboda«), gde se posebno obrušava na dik-

⁵ *La libertad se adquiere en la libertad y se afina y perfecciona ejercitandola libremente*, str. 373 španskog teksta. U već korišćenom italijanskom izdanju ovaj pasus nedostaje (?).

tatorsku disciplinu rada, koja fabrike pretvara u kasarne. On spominje delove razgovora italijanskog socijaliste M. Garnieria s boljševikom Aleksandrom Šljapnjikovim (komesarom rada, koji je i sam bio metalski radnik, a kasnije postao i vođa tzv. Radničke opozicije), objavljenog u trščanskom listu **Il Lavoratore**, 21 jula 1920. godine:

»— Koje sankcije se preduzimaju prema nedisciplinovanim i nepro-
duktivnim radnicima?

— U svakom zavodu postoji sud koji sudi prekršaje radnika i, prema težini prestupa, može primeniti popravne mere i, čak, zatvor. Onaj ko de-
zertira sa svog radnog mesta, ako sindikat podnese prijavu, može biti osu-
đen kao vojnik koji dezertira sa fronta. Zar nisu za vreme rata i radnic,
takođe, po fabrikama bili militarizovani.«

I uvek isti užasni argument-komentariše Fabbri koji glasi, »Ako su tako
radili buržuji, militaristi, zašto to ne bismo mogli raditi i mi?«. Kako to,
pita se Fabbri, da se ne razume da to znači pretvoriti se na svoj način u
militariste i buržuje, to jest u sve ono što je suprotno socijalistima?

Kada se već sruši buržoaska država i ukine kapitalizam obnova društva
treba da se postigne dobrovoljnom saradnjom, u slobodarskom duhu, pu-
tem ubeđivanja, dijaloga i primerom, putem eksperimenata sve širih i raz-
novrsnijih, a ne obavezno uniformnih ili vezanih za jedinstvene i krute
planove obnove. Cilj je revolucije da nas oslobodi tiranije države i eksplo-
atacije gazda, da nas spasi ili odbrani od iskušenja jedne nove vlasti ili
novih gospodara, da dokine svaku instituciju vlasti i spreči svaku moguć-
nost da jedan čovek može živeti izrabljujući druge, čineći ih zavisnim od
sebe i da rade za njega. Niko ne sme biti iskorišćavan niti raditi za nadnicu
zaviseći od drugog koji zarađuje više.

U duhu Malatestinog gradualizma, koji je raščistio s iluzijama liberter-
skih aktivista prošlog veka, Fabbri će napisati kako anarhisti nisu takvi
sanjari ili utopisti da veruju da će odmah, čim bukne revolucija i bude
srušena buržoaska država, biti moguće ustanoviti bezvlasničko društvo (dru-
štvo bez vlasti). Nastavak i konsolidacija revolucije ne mogu se garanto-
vati novim etatističkim formama, poniklim na ruševinama stare vlasti, već
upravo revolucionarnom opozicijom takvim oblicima društvene organizacije.
Ukoliko je nova vlast slabija, manje autoritarna, decentralizovanija, više
izložena i podređena uticajima i pritiscima same revolucije, utoliko je
moćnija, radikalnija i slobodarskija sama revolucija. Revolucionarna poli-
tika, ako se nešto tako uopšte može nazvati u anarhističkom žargonu, sas-
toji se u progresivnom smanjenju moći države, sve dok ova potpuno ne
iščezne. Ideja diktature predstavlja drugu, sasvim suprotnu politiku, anti-
revolucionarnu politiku. Fabbri citira Bakunjinovu misao o tome kako anar-
histi ne pristaju na nacionalne konvente ili diktature, pa i kad se nazivaju
revolucionarnim, čak ni u tzv. prelaznim revolucionarnim razdobljima, jer
su ubeđeni da revolucija može biti stvarna, poštena, iskrena, otvorena, je-
dino kad je u masama. Onda kada se centralizuje u rukama nekolicine
vlastodržaca, neizbežno se i odmah pretvara u reakciju. Vlast, država i
diktatura su autoritarne institucije, organizmi koji su po svojoj prirodi

kontrarevolucionarni, čak i onda kada veuju da su revolucionarne ili se nazivaju revolucionarnim, kao što su to i oni organizmi koji pod okriljem revolucije održavaju privilegiju i monopol svojine. Zato Lenjin nije u pravu, zaključuje Fabbri, kada smatra da ne postoji suprotnost između socijalističke demokratije sovjeta i upotrebe diktatorske vlasti pojedinact (str. 258—259 španskog prevoda, tj. 154—155 italijanskog izdanja).

Na kraju ovih Fabbrijevih kritičkih opservacija zadržaćemo se još na njegovom tumačenju problema nasilja, jer on jasno luči, razlikuje nasilje i vladajući autoritet (bio on diktatorski ili ne). Iako je tačno da se svako vladajući autoritet temelji na nasilju, pogrešno je tvrditi kako je svako »nasilje« (**violenzia, violenza**), akt, čin autoriteta, i shodno tome, da ako je već nužno prvo onda je nužno i ovo drugo, tj. autoritet. Nasilje je sredstvo koje poprima karakter cilja radi koga se i preuzima, po formi u kojoj se primenjuje i po ljudima koji se njime služe. Ono je čin vlasti, autoriteta, kada se primenjuje da bi se drugima nametnulo ponašanje po ukusu i volji onog ko zapoveda, kada je emanacija državne vlasti ili vlasti fabričkih gazda i kad služi da se održe u ropstvu narodi i klase, da se onemogućí individualna sloboda podanika, da se iznudi poslušnost silom. Suprotno tome je slobodarsko nasilje (**violenzia libertaria, violenza libertaria**), tj. čin slobode i oslobođenja, kada se nasilje koristi protiv onoga koji naređuje od strane onog koji neće da se potčini, kada je usmereno na onemogućavanje, umanjivanje ili razbijanje bilo kakvog ropstva, individualnog ili kolektivnog, ekonomskog ili političkog, i kada ga neposredno koriste ugnjeteni pojedinci, narodi i klase protiv vlada i vladajućih klasa. Ono prestaje da bude slobodarsko i, sledstveno tome, revolucionarno kada, tek što je srušena stara vlast, želi ono samo da se preobrazi u vlast i kristalizuje u bilo kojoj formi vladavine. To je, nastavlja takva razmišljanja Fabbri, najopasniji trenutak svake revolucije, čas kada se pobedničko, slobodarsko i revolucionarno nasilje preobražava u autoritarno i kontarevolucionarno nasilje koje obuzdava i ograničava narodnu ustaničku pobedu. To je trenutak kada revolucija može samu sebe prožderati, uništiti, ukoliko jakobinske, etatiističke tendencije dobiju prednost, i koje su u varijanti do sada poznatog, ostvarenog socijalizma iskazivale naklonost prema diktatorskoj vlasti. Specifična dužnost anarhista, koja sledi iz njihovih teorijskih koncepcija i praktičnog ponašanja, jeste da reaguju protiv takvih autoritarnih i liberticidnih tendencija (str. 300—301 španskog, tj. 183—184 italijanskog izdanja).

Kao što se vidi, anarhizam u borbi protiv nasilja dopušta i upotrebu nasilja, nasilja nužnog da se odbranimo od onih koji ga upotrebljavaju da bi dominirali drugima i eksploitalisali druge, nasilja koje upotrebljavamo kada se nalazimo u stanju **legitimne odbrane, nužne odbrane**, nasilja kao defanzivnog sredstva. Rob je, pisao je na primer Malatesta, uvek u stanju legitimne odbrane, pa je tako njegovo nasilje prema gospodaru, prema opresoru, uvek moralno opravdano i treba da se reguliše merilima korisnosti, ekonomije ljudskog napora i ljudskih patnji. Malatesta dodaje tome i to da »tamo gde prestaje nužnost počinje zločin.«⁶ Pretvaranje sile iz pukog

6) La violenza e la rivoluzione, u *Umanità Nova*, 25. avgust 1921. Upor. i u knjizi *Errico Malatesta-Vita e idee*, a cura di V. Richards, Ed. »Collana Porro«, Catania, 1968, str. 60.

sredstva u samosvrhu vodi neograničenom teror. I Fabbri, kao dosledan malatestijanac, izričito će izjaviti da ne negira apsolutno upotrebu terora, naročito kada unutrašnjim neprijateljima revolucije dolazi oružana pomoć njenih spoljnih neprijatelja, kada se teritorija revolucije nalazi pod invazijom trupa reakcije. Sigurno je da se revolucija moa braniti, ali tako da se u toj odbrani ne odustaje od njenih ciljeva, tako da se ne napuštaju tekovine koje je ona već izvojevala. Zabluda je braniti proletere od buržoazije tako što ćemo proletarijat dovoditi u uslove političke i socijalne inferiornosti. Svaki revolucionarni teror koji je usmeravan iz jednog centra, preko policije, prekih sudova i vojske, uvek je najsigurnije sredstvo da se ubije sama revolucija i brane interesi novoprivilegovanih slojeva. Revolucija će biti, da opet ponovimo Fabbrijevu misao, utoliko radikalnija i potpunija ukoliko je antiautoritarnija, ukoliko je slobodnija od prinude i centralizma, od hijerarhije, a u korist inicijative naroda, direktne akcije, lokalnih komiteta ili komunalnih saveta, asocijacija proizvođačkih i drugih-slobodno konstituisanih i slobodno federalizovanih. Pri tome se ne radi o tome, i to treba uvek imati na umu, da se buržoazija potčini proletarijatu, nego da se ukine i buržoazija i proletarijat, osiguravajući svakome pripadniku ove dve klase mogućnost da radi i da živi od plodova svoga rada.

Fabbrijeva konkretno-istorijska analiza je profetski ukazala na stvaranje nove vladajuće klase u postoktobarskoj Rusiji, koja je, braneći interese novih privilegovanih slojeva, »prvo stvorila pretorijansku gardu, a potom redovnu vojsku i moćnu policiju koja je u čvrstini i žestini u liberticideu prevazilazila caristički režim.« U takvim uslovima »moguća je gvozdena koncentracija vlasti ne samo u jednoj kategoriji lica, nego i u određenim licima posmatranim kao jedinke: diktatura pojedinca, prema lenjinističkom izrazu« (str. 159 španskog, tj. 84 italijanskog izdanja). Fabbri je tako pokazao kako »istorija odnosa između sovjeta i diktature nije, u stvarnosti, ništa više nego nova epizoda večite borbe između slobode naroda i državne vlasti« (str. 168 španskog, tj. 90 italijanskog izdanja). Na nama savremeniciima je da odgovorimo da li je Fabbri bio u pravu. Od tog odgovora zavisi i kakve ćemo pouke izvući iz sedam decenija razvoja onog socijalizma koji je nastao u znaku oktobarske revolucije.

Trivo Indić
Fabbri's Critique of Dictatorship and Revolution
(Including the October Revolution)

SUMMARY

The author analyses in detail Luigi Fabbri's book »Dictatorship and Revolution« published in 1921, which in regard to the happenings in Russia after the October Revolution is undoubtedly prophetic in character. It also shows clear basic articulated ideas of anarcho-communism. The conclusion of the work is a thesis of implacable contradictions between revolution and dictatorship, deduced from an analysis of revolutionary situations from the French to the October Revolution. The skeleton of the text, is the investigation of the oppositions between authority and freedom, or state and society, and is also relevant to the present day.

Translated by
Paula Zoro